

M. FOUCAULT'DA İKTİDARIN ÖZNE, BİLGİ-HAKİKAT, PANOPTİKON KAVRAMLARINA BAKIŞI

İsmail Turan

■ Postmodern çağ; modern çağın getirisi olarak sosyal hayatı da içine alan mimari, resim, müzik, sosyoloji, psikoloji ve edebiyat gibi disiplinlerde olağanüstü gelişme ve değişmelerin ve değişik ifade tarzlarının ortaya çıktığı, geliştiği bir dönem olarak nitelelenebilir. Bu süreçte ön plana çıkan belirsizlik, çoğulculuk, pastiş, parodi, metinlerarasılık, üst kurmaca, karnaval gibi kavramlar, birçok disiplinde tartışılmış ve bu kavramlar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır fakat hâlâ postmodernizmin tam olarak tanımı yapılamamıştır. Bu çalışmada, postmodernizmin tanımını veya çeşitli disiplinlerde işlenen unsurlarını tartışmak yerine postmodern bir düşünür olarak bilinen Foucault'nun -her ne kadar kendisi öyle bir şeyi kabul etmese de- kullanmış olduğu özne-iktidar, bilgi-hakikat-iktidar, panoptikon-iktidar gibi kavram ilişkileri hakkındaki düşüncelerine değinip onlarla alakalı çıkarımlarda bulunulacaktır.

Postmodernizmin tüm dünyada yarattığı değişimlerin birçok disiplininde etkisinin oluşu kaçınılmazdır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yapı olarak yansımaları görülen bu teorinin içinde yukarıda da belirtilen unsurların modernizmin ele almış olduğu karşıtlıkları reddettiği görülür. Modernizmin geleneği yıkma, seçkin olma ve özgün olma iddialarına karşılık; postmodernizmde ise teklifi ret, belirsizlik, çoğulcu ve bilinç akışı gibi terimler ile ön plana çıktığı görülmüştür. Modernizme tepki olarak ortaya çıkan postmodernizm, aslında bir modernite tartışmasıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Best - Kellner, 2011: 38.) Bir modernizm eleştirisi olarak ortaya çıkan postmodernizm kavramının teori olarak kullanılışı yeni sayılsa da bu çağın ne zaman başladığı hakkında

net bir bilgi yoktur fakat bu postmodern çağ ne zaman başlarsa başlasın bu teoriyi kendi düşünceleriyle özdeşleştiren bazı postmodern düşünürler; toplumsal ve tarihsel olarak modern teorilerle saptanamayacağını, bunun da ancak yeni kavramlarla gerçekleşebileceğini düşünmüşlerdir. İşte, bunlardan biri de Fransız filozof Foucault'dur. Foucault, yeni fundamental (köklü) değişimlere ihtiyaç olduğunu söyleyerek geçmiştaki bütün kavramları -özellikle Marksist değişimleri- reddetmiştir.

Yukarıdaki düşüncelerden de hareketle Foucault'nun kullanmış olduğu kavramlar, bu çalışmada incelenecektir. Öncelikle iktidar hakkında yapmış olduğu çalışmalara ve konferanslarda ve derslerde kullanmış olduğu ifadelerle değinilecektir. Ardından başlıkta belirtilen diğer kavramlara geçilecektir.

Yanlıı Yorumlanan Bir Kavramlar İlişkisi: Özne-İktidar

Tarihçi, felsefeci, düşünür hatta doğrudan bir filozof olan Michel Foucault; arkeolojik ve soykütütsel çalışmalarının konusunu "özne" olarak seçmiş ve bunun üzerine çalışmalar yapmıştır (Öztürk, 2012: 5). Foucault; 1982 yılından geriye bakıldığında bu zamana kadar yapmakta olduğu şeyin Batı'da öznenin nasıl kurulduğunun bir tarihini yapmak ama daha da önemlisinin sadece bu olmadığını, bu tarihi kimliğin ve bireyselliğin tarihini yapmak olarak belirtir.

Foucault, yıllardır özne-iktidar üzerine vermiş olduğu konferanslarda özne kavramını kullanmakta çekimser davrandığını ve bir nevi özne kavramını kullanmamaya ant içtiğini söylemektedir. Her konuşmasında veya yazısında özne yerine sürekli "öznel deneyim", "kimlik" veya "kendilik" ifadelerini kullanmıştır çünkü iktidarın istediği özne; davranışları gözetim altında tutulan, fiziksel şiddetin ve gözetimin yanında psikolojik bir gözetime hapsolan, deyim yerindeyse iktidarın gözetimi ve izni dışında hiçbir faaliyette bulunamayan bir bireydir. Foucault; işte buna karşı çıkmıştır.

"Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, onu hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder" (Foucault, 1994c: 277).

Foucault; burada bireylerin öznel deneyime sokulmasından veyahut birer kimlik sahibi olarak nesneleştirilmesi, "şey"leştirilmesi ve tek tip bir özne ortaya çıkarılmaya çalışılmasından dolayı iktidarı eleştirir. Artık öznenin bu tek tipleştirme tuzağına düştükten sonra her şeyi doğal karşılamaya başladığını ifade eder. Bunu da bu tuzaklardan kaçabilmek, bir nevi bir ço-

züm olarak görebilmek için eşcinsel hareketin doğuşuna bağlar ve şöyle açıklar:

“Taktik açıdan ‘ben eşcinselim’ diyebilmek önemlidir ama uzun vadede ve kapsamlı bir strateji bağlamında cinsel kimlik üzerine soruların artık sorulmaması gerekir. Dolayısıyla mesele kişinin cinsel kimliğini teyit etme değil, cinsellik ya da cinselliğin farklı biçimleri üzerinden özdeşleşme emrine karşı çıkma meselesidir” (“Le Sujet et le pouvoir”, C 4 içinde: 662).

Foucault’ya göre iktidarın kurduğu belirli karaktere indirgenen, belirli bilgilerin nesnesi olan, nesneleştirilen ve şeyleştirilen bir kimliğin kendinin asıl kimliğine ulaşamayacağı ve bu asıl kimliğini, öznel deneyimlerini tam manasıyla yaşayamayacağı bir gerçektir. Böyle de yaşandığına tanık olunmuştur. Foucault iktidarın farklılıklara -eşcinsel olma vb.- açık olmadığını belirtir ve buna karşı çıkar.

Ciddi bir antikapitalist olan Foucault’da görüldüğü gibi asıl mesele, özellikle modernite söz konusu edildiği zaman Batı toplumlarında insanlara dayatılan belirli bir bireysellik ve kimlikle bu kimliğin dayatmış olduğu sınırları aşabilmektir fakat belirli bir kimliğin getirmiş olduğu sınırların kabul edilebilmesi için bizim o kimliğin öznesi olabilmemiz gerekmektedir. Bu da dolayısıyla insanların Batı’da nasıl belirli kimlikler veya bireyselliklerin öznesi hâline getirildiklerinin bir tarihini yapmayı gerektirmektedir. Bu yüzden Foucault için asıl siyasi, etik, felsefi sorun; devlet ve kurumlarıyla uğraşmak değil, devlet ve kurumlarıyla ilişki içerisinde olan pratiklerin bize dayatmış olduğu bireysellikleri reddetmektir. Bunları da aşabilmek için yeni öznellik biçimlerinin gerektiğini belirten Foucault’nun amacı; yeni birtakım kimlikler kurmak değil ama yeni öznellikler geliştirmek suretiyle mevcut olan özne konumlarından çıkabilmek, o özne konumlarının ait olduğu kimliklerin dayattığı sınırları aşabilmek ve böylece daha radikal özgürlük mekânı yaratabilmektir.

Foucault için aslında kimlik veya bireysellik bir öznel deneyimler kümesidir ve tabii ki insanlar da tarihsel olarak bu deneyimlerin öznesi konumuna getirilmiştir. Ona göre öznellik ise kendimizle kurmuş olduğumuz bir bilinç ilişkisi anlamına gelmektedir yani kendimizi kendi bilincimizle temsil ediş biçimimizdir. Sonuç olarak Foucault’nun yaptığı şey aslında bir özne felsefesi değil, öznel deneyim felsefesidir.

İktidarların Ekseninde Bilgi-Hakikat-İktidar İlişkileri

Foucault, kendisinin yaptığı şeyin felsefi bir durum olduğunu söylemektedir. Felsefenin ontolojik sorgulama hasebiyle sorduğu “Varlık nedir?” sorusuna karşılık Foucault ise “Şeyler, tarihsel olarak nasıl meydana gelir?” sorusunu sormaktadır.

“... yaptığım şey felsefeyle, yani hakikat siyasetiyle ilgilidir. Dolayısıyla, iktidar mekanizmalarına dair bu analizde söz konusu olan şey sosyoloji, tarih ya da ekonomi değil de hakikat siyaseti olduğu ölçüde... buyurucu bir söylem gibi bir şeyin öyle ya da böyle nüfuz etmediği ya da temelini oluşturmadığı herhangi bir analitik söylemin olduğunu düşünmüyorum” (Foucault, 2007: 3).

Nitekim Foucault, “bu iki soru uzun zamandır ve birçok farklı şekilde birbiriyle bağıntılıdır; gelgelelim biri zamanla birlikte ve onun dışındaki hakikatin doğasıyla, diğeryse hakikat siyasetinin zamanın içindeki işleyişiyle alakalı olduğundan ittifak içinde bulunan ama birbirinden farklı teşebbüsler” olarak tanımlamaktadır (Dillon, 2012: 504).

Foucault, hakikatin / bilginin insanlara iktidar hakkında ne söyleyebileceği düşüncesinden ziyade iktidarın nasıl gerçeklik yarattığı üzerinde durmaktadır. Felsefenin hakikati ürettiğini, iktidarın hakikat ürünü olarak hakikati ürettiğini ve sonuç olarak da hakikatin iktidarın ürettiği bir fonksiyon olduğunu söylemektedir.

Batı’da öznelere oluşturan bu toplumun her zaman ürettiği gerçeklik unsurlarının varlığını ve bu gerçekliğin üretilebilirliğini ifade ederken Foucault; bu üretimlerin iktidardan bağımsız olmadığını, bu iktidarın gerçekliği mümkün kılarken toplumu kendine gerçeklik üretimine bağlayan etkilerin olduğunu belirtir. Foucault; bu ilişkileri oluşturan nesnelere katmanını anlamının güç olduğunu, bu zorluğun üstesinden gelmeyi kolaylaştıracak bir teorinin de olmadığını ve bundan dolayı kendisinin “kör bir deneyci” olduğunu ifade eder. Foucault ile yaptığı söyleşide S. Masumi de bu ifadelerle alakalı şunları söyler ve bizce bu alıntı Foucault’nun anlatmak istediği deyimini açıklayabilecek niteliktedir:

“M. Foucault’nun söylemlerindeki en güzel an, bilgi-olmayan yerde bulunduğu ve düşünce ile olayların karmaşık ilişkileri karşısında güçsüzlüğünü itiraf ettiği andır...” (*Seçme Yazılar 4*, 2003: 174).

Foucault, Antik Çağ’dan bu yana aslında bilgi ve iktidarın mekanizmalarının incelenmesi gerekirken daha çok iktidarı elinde tutan kişilerin araştırmaya konu olduğunu ve bundan dolayı da bilgi ve iktidarın arasındaki ilişkilerin tam manasıyla incelenmemiş olduğunu düşünürken bilginin

İktidarla iktidarın da bilgiyle devamlı bir ilişki içinde olduğunu, bu iktidarın devamlı bilgi ürettiğini ve bu üretilen bilginin de sürekli olarak iktidarın etkilerine neden olduğunu yani bilginin ve iktidarın bilfiil birbirlerini beslediklerini, bundan dolayı da bu ilişkiyi şahıslara bağlı kalmadan ortaya çıkarmaya çalıştığını ifade etmektedir.

Sürekli hakikatin sorgulaması içerisinde olan Foucault; bu tutumunu düşünce merkezine oturtmuş ve iktidarın ve bilginin ilişkileri bakımından her şeyin aleni şekilde yapılması ve geliştirilmesi için öznenin, bireyin, bilginin ve bireyselliğin kavramsal değerlerinin öncelikli olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Güçlü bir iktidarın, bilgiyi engellemek yerine ondan faydalanarak, onu üretmeye çalışarak geliştiğini düşünür Foucault. Bundan da hareketle bu çalışmanın son kavramı olan “panoptikon”, iktidarın gözetleme ve cezalandırmasıyla ilişkilendirilerek ifade etmeye çalışılacaktır.

İktidarın Nefesini Ensesinde Hisseden Panoptikon-İktidar İlişkisi

İktidarın özne üzerindeki etkisini çözümlmek veyahut bu etkiyi eleştirmek için Foucault, iktidarın oyunlarını Jeremy Bentham’ın “panoptikon” kavramı üzerinden işlemeye çalışmıştır. Foucault’nun insanların insanlara / insanlığa egemen olma isteğini, bireysel veya ortak bir şekilde çekti-rilen azapları, iktidarın bireyi gözetim altında tutabilmek amacıyla oluşturmuş olduğu mekanizmaları, kozları, unsurları ve yapıları araştırma derdinde olduğu çalışmalarında görülmektedir.

Hapishane, mekânsal değerinin yanında iktidarlar için disiplin açısından önemli bir yere sahiptir. İktidarın bu mekânı, denetleme ve gözetleme olguları açısından tüm yetkilerin kendi ellerinde olabileceğinin garantisini olarak gördüğü açıktır. Fiziksel şiddet veya cezalandırma yerine 18. yüzyıldan itibaren -zaman aralığı değişebilir ülkelere göre- artık bu tarz mekânlarda cezalandırma ve denetleme olgularıyla birey üzerindeki sonsuz hâkimiyetine kavuşan iktidar, bundan böyle bireyin üzerinde psikolojik baskı sağlamaya başlamıştır.

Foucault, iktidarın panoptikon kavramının kendine has gözetleme mekanizmaları sayesinde panoptikonu; bireylerin davranışlarına daha fazla etki etmek, onları psikolojik olarak etkileme ve bu etkiyle birey üzerindeki gücünü arttırmak amacıyla paha biçilemez bir güç olarak kullandığını düşünür. Nitekim Foucault; panoptikonun, iktidarın üzerinde uygulandığı insan sayısını arttırırken bu iktidar mekanizmasını uygulayanların da sayısını azalttığını söylemektedir. Bu, şu örnekle de desteklenebilir: Bir

cezaevi altıgen şeklinde kurulur ve ortasına bu iktidarın uygulayıcılarının (gardiyan vb.) konuşlandırıldığı bir kule yapılır. Bütün mahkûmların pencereleri bu kuleye bakacak şekilde tasarlanır. Bundan dolayı da mahkûmlar, gözetlendiklerini düşündükleri bu kule sebebiyle davranışlarına daha da dikkat ederler. O kulelerde bir tane gardiyan olmasa bile mahkûmlar içeride kimin olduğunu bilmediği için hâlâ gözetlendiklerini ve dikkatli olmaları gerektiğini düşünür. Böylelikle iktidarın uygulayıcılarının sayısında azalmaya gidilir.

Yollarda trafik kazalarına önlem için koyulan mobeselerin insanları kontrol ettiği bir gerçektir. İnsanlar mobeselerin kendilerini gözetlediğini ve kontrol ettiğini düşünür ama bu mobeseler çalışmasa dahi bu düşünceden insanlar sıyrılmaz ve bu, iktidar için olumlu bir durumdur. Böylelikle insanları gözetim ve denetim altında tutabilirler.

Veli Urhan, *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi* adlı eserinde Foucault'nun "iktidar düzenine göre, gözetlemenin cezalandırmadan daha etkili ve daha verimli olduğunun fark edildiği on sekizinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılın başında, cezalandırmadan gözetlemeye geçişin, yeni bir iktidar mekanizmasının oluşumuna denk düştüğü kanısını taşı[dığını], on sekizinci yüzyılda iktidarın artık toplumsal bedenin üstünde değil de içinde işleyişinin *sinaptik* bir rejimin keşfedildiğini öne sür[düğünü]" ifade eder (Urhan, 2013: 306).

Sonuç

Foucault; iktidarın birey üzerindeki önlenemez hâkimiyetinin sadece fiziksel olarak değil, psikolojik olarak da gittikçe arttığının göstergesi olduğunu söylemektedir. Bunun da birey için olumsuz bir sonuca sürüklendiğini görmesi gerektiğini ifade eden Foucault, bireyin yani öznenin iktidarla çetin bir mücadele içinde olduğunu ve bu mücadeleden yenik ayrıldığı vakit o bireyin ya da bireylerin sonunun yaklaştığını, özgür olmayan bireyin aslında yok olmaya mahkûm olacağını söylemektedir. İktidarın özne, hakikat ve panoptikon üzerindeki etkisine değinen, bu etkiyi eleştiren ve eleştirilerini birey üzerinde açıklamaya çalışan Foucault'nun, bu ifadeleriyle alanındaki boşluğu doldurduğu düşüncesine erişilmiştir.

Kaynaklar

Best S. Kellner D. (2011), *Postmodern Teori*, İstanbul: Ayrıntı.

Dillon M.(2012), “Olaysallık: Hakikat Siyaseti ve Sonluluğun Mantıksal Çözümlemesi”, *Cogito* Dergisi, Sayı: 70-71.

Foucault M. (1994), “Bio-histoire et bio-politique”, texte no. 179, Dits et ecrits, C 3, Paris: Gallimard.

_____ (1994), “Le Sujet et le pouvoir”, texte no. 306, Dits et ecrits, C 4, Paris: Gallimard, İçinde? (İngilizcesi: “The Subject and Power”, Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics, Ed. Hubert Dreyfus ve Paul Rabinow, Chicago: University of Chicago Press, 1982.)

_____ (2007), *Security, Territory, Population, Lectures at the College de France, 1977-78*, Hampshire ve New York, Palgrave: Macmillan.

_____ (2003), *Seçme Yazılar 4*, Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı.

Öztürk Ş. (2012), “Michel Foucault”, *Cogito* Dergisi, Sayı: 70-71.

Urhan V. (2013), *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*, İstanbul: Say.